

Variación na colocación dos pronomes átonos nalgúns complexos verbais do galego

Irene Santos Raña

Instituto da Lingua Galega / Universidade de Santiago de Compostela

irene.santos.rana@usc.es

Recibido o 27/10/2016. Aceptado o 06/07/2017

Variation in the placement of pronominal clitics in verbal complexes of Galician

Resumo

Esta investigación ten como obxectivo analizar a posición dos clíticos en construcións con máis dunha forma verbal en textos do galego moderno. Algúns traballos previos (Álvarez 1996, 1997) mostraron que a variable tempo ten unha función importante no cambio que se vén producindo na lingua galega nestas construcións, especialmente na comparación da lingua medieval coa moderna. No caso deste traballo, a análise céntrase na revisión de textos de tres períodos cronolóxicos: 1875-1900, 1900-1925 e 1975-2000. Os datos utilizados obtivéronse do corpus de textos escritos do Tesouro Informatizado da Lingua Galega. Na análise dos datos contémpanse, por unha parte, a colocación do clítico e o tipo de complexo e, por outra parte, a variable extralingüística tempo. As conclusións indican que encontramos variación entre os distintos complexos verbais, mais non temos datos que permitan testemuñar un cambio lingüístico na colocación dos clíticos nas estruturas e nos períodos analizados.

Palabras chave

Sintaxe, variación lingüística, complexos verbais, pronomes clíticos

Sumario

1. Introducción. 1.1. Complexos verbais. Definición e caracterización xeral. 1.2. Estudos previos sobre a colocación pronominal en complexos verbais. 2. Obxectivos. 3. Metodoloxía. 4. Análise dos datos. 4.1. *Ir + infinitivo*. 4.1.1. Distribución dos datos en función das variables tempo e posición do clítico. 4.1.2. Distribución dos datos en función das variables tempo, posición do clítico e número e persoa. 4.2. *Ter que + infinitivo*. 4.2.1. Distribución dos datos en función das variables tempo e posición do clítico. 4.2.2. Distribución dos datos en función das variables tempo, posición do clítico e número e persoa. 4.3. *Querer + infinitivo*. 4.3.1. Distribución dos datos en función das variables tempo e posición do clítico. 4.3.2. Distribución dos datos en función das variables tempo, posición do clítico e número e persoa. 5. Conclusións.

Abstract

The aim of this study is to analyse the placement of pronominal clitics in verbal constructions with more than one verb in modern Galician texts. Previous studies (Álvarez 1996, 1997) show that the variable of time has an important function in the linguistic change that is taking place in these kinds of structures in Galician, especially when comparing modern and medieval language. This study focuses on texts from three periods of Galician language: 1875-1900, 1900-1925 and 1975-2000. The data come from written texts collected in the *Tesouro Informatizado da Lingua Galega*. The data analysis takes into account both the clitic position and type of verbal complex, and the extra-linguistic time variable. Findings indicate that there is variation between verbal complexes, but there is no evidence for a linguistic change in the position of clitics in the structures and periods examined.

Keywords

Syntax, linguistic variation, verbal complexes, clitic pronouns

Contents

1. Introduction. 1.1. Verbal complexes. Definition and general characterisation. 1.2. Previous studies on pronominal placement in verbal complexes. 2. Objectives. 3. Method. 4. Analysis of data. 4.1. *Ir + infinitive*. 4.1.1. Distribution of data based on variables of time and clitic placement. 4.1.2. Distribution of data based on variables time, person and number and clitic placement. 4.2. *Ter que + infinitive*. 4.2.1. Distribution of data based on variables of time and clitic placement. 4.2.2. Distribution of data based on variables time, person and number and clitic placement. 4.3. *Querer + infinitive*. 4.3.1. Distribution of data based on variables of time and clitic placement. 4.3.2. Distribution of data based on variables of time, person and number and clitic placement. 5. Conclusions.

1. INTRODUCCIÓN

Os pronomes átonos reciben o nome de clíticos porque se apoian nunha forma tónica (Álvarez / Xove 2002: 533), é dicir, son partículas que “presentan unha dobre dependencia, sintáctica e fonolóxica, que os obriga a se xuntaren a unha palabra léxica mediante un proceso de clitización”¹ (Fernández Rei 2005: 333). A colocación pronominal en galego, e particularmente a colocación dos clíticos pronominais nos complexos verbais, require especial atención nos estudos sobre variación lingüística. Neste artigo presento os resultados dunha investigación que aplica a metodoloxía da lingüística de corpus para coñecer a posición dos pronomes átonos nalgúns complexos verbais do galego moderno. Ademais de revisar a súa colocación en distintos períodos, tento coñecer se existen cambios nos patróns de colocación desde unha perspectiva diacrónica, para o que selecciono tres períodos cronolóxicos (1875-1900; 1900-1925 e 1975-2000) e tres complexos verbais diferentes (*ir + infinitivo*, *ter que + infinitivo* e *querer + infinitivo*). Seguindo a Fernández / Monteagudo (1995: 161-165), os dous primeiros períodos corresponden na escrita coa etapa do *galego enxebrista* (desde contra 1880 a 1936) e o último, 1975-2000, pertence na súa maioría á etapa do *galego estándar*. A fonte de datos con que traballo para a obtención de datos é o Tesouro Informatizado da Lingua Galega (TILG).

1.1. Complexos verbais. Definición e caracterización xeral

O corpus desta investigación está formado polas ocorrencias rexistradas no TILG para tres complexos verbais de distinto tipo, de tal modo que o propio complexo serve como marco para o estudo da variación. Os complexos verbais seleccionados son a perífrase temporal *ir + infinitivo*, a perífrase modal *ter que + infinitivo* e o complexo verbal non perifrástico *querer + infinitivo*. Diferénciase, pois, dentro dos complexos verbais entre complexos verbais perifrásticos (ou perífrases verbais) e complexos verbais non perifrásticos. Aínda que a finalidade do traballo non é reflexionar sobre o estatuto teórico dos complexos verbais (perifrásticos ou non perifrásticos), convén recuperar das investigacións e das gramáticas algunhas das súas características fundamentais.

Para Rojo e outros autores as perífrases verbais son complexos verbais (1974: 28). A definición de complexo verbal achegada polo mesmo investigador concrétese en que se trata de construcións compostas por un verbo en forma finita e outro en forma non finita; ademais, entre estes dous elementos pode existir un relacionante (Rojo 1974: 60). Nas perífrases verbais un dos seus constituíntes, o auxiliar, experimentou un debilitamento semántico determinado pola perda, en maior ou menor medida, do seu “valor nocional”. Apunta o mesmo autor (1974: 28-29) que “La base del debilitamiento semántico es la gramaticalización. [...] Consistente en la pérdida del significado propio de un elemento hasta convertirse en un simple índice gramatical”. A importancia da gramaticalización baséase en que fai posible que a construción teña un valor conxunto (Rojo 1974: 65). Debido á gramaticalización que experimentou un dos seus constituíntes, as perífrases poderían definirse como “recursos morfolóxicos existentes en la clase de los verbos para la expresión de modificaciones de la idea central que no pueden ser alcanzadas por las formas consideradas conjugativas en sentido estricto” (Rojo 1974: 67).

Pola súa banda, nos complexos verbais non perifrásticos os verbos auxiliares conservan a súa semántica e, dado que non funcionan como elementos gramaticalizados, manteñen tamén a capacidade de impoñeren restricións de tipo sintáctico. Nas perífrases verbais, en cambio, convén resaltar que o auxiliar sufriu un proceso de debilitamento tamén no plano sintáctico (Rojo 1974: 65).

A significación conxunta das perífrases verbais fronte a outros complexos verbais é un indicador da diferenza moi importante (Rojo 1974: 61). Outro dos indicadores de que un complexo verbal é perifrástico é que só se poden presentar seguindo o esquema forma persoal + forma non persoal porque teñen un comportamento en bloque que non se altera nas transformacións

¹ Fernández Rei (2005) sinala que os clíticos presentan dependencia tanto sintáctica como fonolóxica polo que a súa posición preverbal ou posverbal non abonda para falar de énclise ou próclise en sentido amplo. Neste traballo, ao non facer unha análise fonolóxica, uso as etiquetas “posverbal” e “preverbal”.

en interrogativas nin en pasivas (Rojo 1974: 65). Pola contra, calquera complexo verbal non perifrástico “tiene significación disjunta, no aparece necesariamente como forma personal + forma no personal y las transformaciones pasiva e interrogativa actúan únicamente sobre uno de los elementos que lo integran” (Rojo 1974: 65).

Da revisión de bibliografía máis recente recollo a definición das perífrases verbais como grupos verbais complexos con cohesión interna que funcionan como se fosen un só verbo, polo que “nas frases con verbos auxiliares, é a perífrase verbal no seu todo, e não apenas o verbo pleno, que funciona como núcleo semântico do sintagma verbal e da oración” (Raposo *et al.* 2013: 1226). Malia a cohesión interna, cada constituínte ten funcións específicas: a forma auxiliada achega a compoñente descritiva, en que se inclúe a selección dos argumentos do marco predicativo, e a forma auxiliar achega a expresión dos valores semánticos de tempo, modalidade e aspecto (Raposo *et al.* 2013: 1226) e máis a expresión dos valores gramaticais. Os verbos auxiliares son verbos plenos que nun proceso de gramaticalización “perdem simultaneamente a capacidade de seleccionar argumentos e de impor restricións de natureza semântica sobre os argumentos do verbo pleno da perífrase verbal” (Raposo *et al.* 2013: 1228), o que significa que os verbos auxiliares padecen defectividade argumental (Raposo *et al.* 2013: 1232-1233).

Haspelmath (2000: 663), na súa reflexión sobre o estatuto das construcións perifrásticas como elementos que enchen un oco nun paradigma (*suppletive periphrasis*) ou como construcións que engaden unha distinción semántica (*categorial* ou *expressive periphrasis*), sinala que o proceso de gramaticalización é determinante porque obriga a contemplar as perífrases tanto desde o punto de vista sintáctico como morfolóxico. Un alto grao de gramaticalización acadado polas perífrases permite, segundo este autor, incluílas dentro do paradigma verbal, superando así os límites da relación sintáctica entre os elementos que constitúen o complexo.

A caracterización semántica e morfosintáctica dos complexos verbais e das construcións verbais perifrásticas é unha constante nas gramáticas. Raposo *et al.* (2013: 1232-1253) enumeran as propiedades sintáctico-semánticas dos verbos auxiliares dentro do marco da oración. Nestas propiedades inclúese que (a) non seleccionan argumentos, (b) poden aparecer con verbos impersonais en oracións simples, (c) non seleccionan oracións subordinadas finitas introducidas por *que*, (d) non se combinan co infinitivo conxugado, (e) o clítico dun verbo auxiliado pode situarse en posición de énclice con respecto ao auxiliar, (f) no seu paso á voz pasiva conserva o significado básico, (g) admiten a construción pasiva pronominal facendo concordar o verbo auxiliar co complemento directo da frase activa correspondente e (h) a negación incide sobre toda a perífrase.

Non todos os complexos verbais contan co mesmo grao de cohesión interna ou de gramaticalización, polo que é posible distinguir entre verbos auxiliares e semiauxiliares. Nesta distinción son determinantes tres das propiedades citadas: (a) a non selección de argumentos, (b) a posibilidade de apareceren con verbos impersonais en oracións simples e (h) a influencia da negación sobre todo o complexo. Os verbos auxiliares reúnen as tres características e os semiauxiliares infrinxen, polo menos, unha delas (Raposo *et al.*: 1253-1255).

Neste traballo, seguindo a Nunes (2015: 150), utilízase a forma “complexo verbal” aplicada á construción con dúas ou máis formas verbais que representan unha unidade sintagmática con certa integración sintáctico-semántica. Ademais, úsase a forma “perífrase verbal” para os complexos verbais en que a cohesión interna é alta. Os complexos verbais que se contemplan neste traballo son diferentes no que se refire á cohesión interna dos seus constituíntes e tamén nos seus valores semánticos.

Ir é un verbo auxiliar na construción *ir + infinitivo* porque cumpre as tres propiedades sinaladas como definidoras dos auxiliares. Trátase dunha perífrase que expresa futuridade con respecto ao momento da enunciación na oración simple e con respecto ao tempo da oración principal na oración subordinada (Raposo *et al.* 2013: 1263). O auxiliar *ir* é un verbo de movemento físico (Rojo 1974: 88) que na perífrase indica “movemento mental no suxeito ou intencionalidade [...] para finalmente chegar á simple expresión da mudanza ou tendencia cara ao futuro, perdendo as connotacións físicas e intencionais” (Freixeiro Mato 2006: 439). Como nas perífrases verbais unha mesma expresión pode achegar diferentes matices, a perífrase verbal *ir + infinitivo* “pode ser temporal de posterioridade, aspectual de fase inminente ou aspectual de colocación de-

marcativa" (Álvarez / Xove 2002: 339), mais neste traballo cuantifícase a recorrencia da estrutura sen distinguir os seus valores discursivos.

Pola súa banda, *ter* é un verbo semiauxiliar en *ter que + infinitivo* porque, sendo un verbo con valor deóntico que expresa unha obriga, require "un argumento que represente uma entidade con algum grau de control sobre a situación descrita pela frase e com a estrutura cognitiva adecuada para receber uma autorização ou ter uma obrigação para se comportar de tal ou tal maneira" (Raposo *et al.* 2013: 1233) e, polo tanto, pon condicións para a selección de argumentos e incumpe a condición (a). Pola mesma razón non se combina con verbos impersoais cando a lectura é deóntica (*Teste que lembrar dela* (MTZFAV984²)) (Raposo *et al.* 2013: 1237), pero si cando a lectura é epistémica ou de necesidade (*Chove porque tiña que chover* (RTRRAI996)). Ademais, admite que a negación recaia unicamente sobre o verbo auxiliado (Raposo *et al.* 2013: 1252). Polo tanto, "quando assumem um valor deóntico, os verbos modais são, pois, aqueles que se encontram "mais baixo" na escala de auxiliaridade" (Raposo *et al.* 2013: 1255).

Así e todo, *ter* si cumpre as demais propiedades que se recollen en Raposo *et al.*: (c) non aparece en oracións finitas, (d) non se combina co infinitivo flexionado porque aínda que este nunca é obrigado en galego, queda excluído cando o infinitivo é verbo auxiliado dunha perífrase verbal ou cando forma parte dun complexo verbal (Álvarez / Xove 2002: 309-310), (e) permite a subida do clítico, (f) conserva o significado básico no seu paso á voz pasiva e (g) admite a construción pasiva pronominal facendo concordar o verbo auxiliar co complemento directo da frase activa correspondente.

A forma perifrástica *ter que + infinitivo* é un complexo verbal que se inclúe dentro do grupo das perífrases modais. O encontro do verbo *ter* co nexo *que* e cun infinitivo emprégase para expresar obriga ou necesidade. Para chegar a este significado o verbo *ter* sufriu un proceso de perda do valor de posesión a través da súa gramaticalización como forma auxiliar da perífrase (semiauxiliar segundo Raposo *et al.*). Como sinala Freixeiro Mato (2006: 464), mentres as perífrases actuais se refiren ao proceso da acción en si mesma, as perífrases modais empregan recursos morfolóxicos para expresar a actitude do emisor ante unha acción. Os matices posibles das perífrases modais inclúen a obrigatoriedade ou necesidade, a hipótese e a posibilidade.

Recorrendo ás explicacións sobre a modalidade de Raposo *et al.* (2013: 624, 631-633, 646-647), o significado de *ter* como verbo semiauxiliar atende á dimensión modal de necesidade e ten asociados diferentes valores modais. A súa interpretación máis común é a da modalidade deóntica de obrigación porque expresa a imposición dunha obriga por parte dunha entidade a outra, ámbalas dúas implicadas na predicación. Tamén pode expresar a modalidade externa aos participantes cando a necesidade está imposta por circunstancias ou fenómenos externos non controlables polos participantes. Nalgúns casos, dentro da dimensión da necesidade, expresa a modalidade epistémica ao manifestarse unha crenza forte sobre a predicación e noutros, cando se expresa a necesidade interna da entidade denotada polo suxeito da frase, permite unha lectura de modalidade interna ao participante.

Por último, a forma verbal *querer* en *querer + infinitivo* funciona só en certo modo como auxiliar porque (b) pode aparecer con verbos impersoais en oracións simples, (d) non se combina co infinitivo flexionado, (e) permite a subida do clítico e (g) admite a construción pasiva pronominal (Raposo *et al.* 2013: 1255-1256). No entanto, incumpe a primeira das condicións dos auxiliares ao seleccionar argumentos e impoñer restricións semánticas; ademais, pode seleccionar unha oración completiva introducida por *que*, non mantén o significado básico no paso da diátese activa á pasiva e admite a negación só do verbo pleno (*Eu quero non ter alma* (CNRAPO997)) (Raposo *et al.* 2013: 1256). Así, como tamén se recolle para o español na *Nueva gramática de la lengua española* (RAE 2009: 2125), a construción *querer + infinitivo* posúe propiedades en común coas perífrases verbais. En consecuencia, este complexo formado por *querer + infinitivo* é de entre os tres cos que traballo o que non se atén ás características dunha perífrase verbal. En canto á súa caracterización semántica convén notar que a forma finita *querer* é un verbo con valor modal con que se expresa a modalidade desiderativa que se asocia á vontade (Raposo *et al.* 2013: 659-660).

² Todos os exemplos de corpus están tirados do *Tesouro Informatizado da Lingua Galega*. Uso para identificalos as súas claves (<http://ilg.usc.es/TILG/corpus.php>).

1.2. Estudos previos sobre a colocación pronominal en complexos verbais

A colocación dos clíticos pronominais é un tema recorrente nos estudos lingüísticos porque mesmo “tem sido interpretado como um parâmetro relevante para a caracterização das línguas no mundo” (Nunes 2009: 15). O sistema de colocación pronominal das linguas iberorrománicas occidentais é máis arcaico ca o doutras descendentes tamén do latín (Sobriño Pérez 2001: 265), xa que mentres o galego, o portugués e o asturiano mantiveron como posición non marcada a posverbal, noutras linguas os pronomes átonos tenderon a colocarse antepostos ao verbo (D’Andrés 1993: 10; Ferreiro 1999: 253).

Nesta epígrafe reviso algunha bibliografía sobre a posición dos clíticos pronominais principalmente en complexos verbais en galego e noutras linguas próximas (español, portugués e asturiano). A análise da colocación destes elementos pódese abordar tanto desde o plano morfosintáctico como prosódico (Vieira 2008: 1), ou semántico. Os planos máis destacados nos estudos que se presentan aquí son o morfosintáctico e, en menor medida, o semántico.

As fontes de información básicas para investigacións deste tipo son (i) as descrições do obxecto de estudo nos correspondentes tratados gramaticais e mais (ii) as investigacións empíricas correspondentes. A seguir resúmense as ideas clave dalgúns traballos de cada un dos dous tipos referidos a cada unha das catro linguas mencionadas (español, portugués, asturiano e galego).

Na caracterización da posición dos clíticos pronominais na *Nueva gramática de la lengua española* (RAE 2009) recóllese que as perífrases de infinitivo e xerundio permiten a alternancia na posición dos clíticos pronominais, de tal forma que poden aparecer antepostos ao auxiliar ou pospostos ao infinitivo ou xerundio sen que se produza un cambio de significado. No caso de haber auxiliares de perífrases encadeados (*No quisiera tener que repetirlo*) díse que os textos mostran unha maior preferencia pola posposición ao infinitivo. Esta tamén é a posición máis frecuente para os verbos non auxiliares que admiten subordinadas substantivas (*No sabrías contarlo*).

Para o portugués, na *Gramática do Português* (Raposo et al. 2013) inclúese un capítulo redactado por Ana Maria Martins sobre a posición dos clíticos. Neste texto explícase que entre as construcións que permiten certa oscilación na colocación dos clíticos inclúense as estruturas completivas de infinitivo seleccionadas por verbos como *ir* ou *querer*. Nestas construcións, o clítico pronominal que é complemento dun infinitivo pode subir ata aparecer posposto ao verbo finito. Noutras estruturas en que o infinitivo é núcleo dunha oración subordinada infinita, o clítico pronominal sitúase necesariamente a carón do verbo que complementa (*decidiu visitar-me / *decidiu-me visitar*); *querer* é a forma que mellor representa a excepción (*quero ver-te / quero-te ver*). En relación á colocación pronominal en complexos verbais perifrásticos, indícase que en portugués cando o complemento do verbo pleno é un clítico pronominal este pode subir e situarse na esfera do primeiro verbo. Por outra parte, o clítico pronominal sempre debe aparecer na esfera do primeiro elemento cando o segundo é un participio (por mor de restricións morfolóxicas aplicables en xeral ás linguas románicas), cando o auxiliar é unha forma de perfecto como en *ten-me visitado* e cando é pasivo.

Sobre o asturiano, a *Gramática de la Llingua Asturiana* (ALA 2001) informa de que os clíticos se colocan nuns casos pospostos ao segundo verbo e noutros nunha posición intermedia, podendo darse a anteposición cando aparece algún factor que a favoreza. D’Andrés (1993), nunha monografía sobre a colocación dos clíticos pronominais desde unha perspectiva sincrónica, apunta que en canto á colocación do clítico pronominal non é pertinente se os complexos verbais son perifrásticos ou non perifrásticos. Presenta unha clasificación dos complexos verbais máis usados segundo as posibilidades de colocación do clítico en contexto de “allugamientu básico” (posición non marcada) e de “allugamientu con factor proclítico” (posición marcada). Nesta clasificación, o primeiro grupo está formado por complexos en que o clítico pronominal se sitúa posposto a todo o complexo verbal nos dous contextos (como en *acabar por + infinitivo*); no segundo, o clítico aparece normalmente posposto ao conxunto, pero cando o contexto o require pode colocarse posposto ou anteposto a todo o complexo (neste grupo inclúese *dir + infinitivo* e *querer + infinitivo*); no terceiro grupo coloca os complexos que permiten que o clítico

pronominal se sitúe, ademais de posposto, entre a forma verbal finita e a non finita en contextos non marcados e que permiten a anteposición ou posposición ao conxunto do complexo en contextos marcados; na cuarta serie insire os complexos co nexo *que*, nos cales, ademais de noutras posicións, o clítico pode aparecer anteposto á forma infinita (despois de *que*) tanto en contextos non marcados coma nos marcados (aquí inclúe *tener que + infinitivo*).

En canto ao galego, na *Gramática da Lingua Galega* (Álvarez / Xove 2002) anótase que nos complexos verbais perifrásticos (perífrases, nesta obra) o clítico pódese ligar ao verbo auxiliar ou ao auxiliado (excepto nas do tipo *auxiliar + participio*). No caso de seren complexos cun nexo entre os seus constituíntes, o clítico pode situarse tamén despois do nexo. Nos complexos verbais non perifrásticos os pronomes que complementan a infinitivo e xerundio poden colocarse na órbita de calquera dos dous elementos; en cambio, os clíticos dependentes do verbo principal só poden situarse na órbita do verbo principal. Freixeiro Mato (2006), pola súa banda, presenta na epígrafe dedicada á colocación dos clíticos pronominais as distintas posibilidades de colocación incidindo en que nas construcións con infinitivo e xerundio a anteposición nos casos en que esta é posible é unha mostra de aproximación á lingua tradicional e antiga.

En relación aos estudos empíricos, nas investigacións sobre o español destaca, por temperán, un traballo de Spaulding (1927) que analiza a colocación do pronome átono en complexos verbais que teñen como auxiliares as formas *deber (de)*, *haber de (a)*, *ir*, *poder* e *querer*. O corpus da súa investigación é unha pequena selección de textos literarios escritos entre o século XIII e o XX. O autor observa que entre o XIII e o XVIII a anteposición ao auxiliar é máis frecuente ca a posposición ao infinitivo. En cambio, os datos relativos aos séculos XIX e XX, que proceden de novelas e pezas teatrais, indican que as formas cos auxiliares *ir* e *haber de* presentan unha porcentaxe maior de posposición do clítico ao segundo elemento do complexo. Con posterioridade, Davies (1998) adopta tamén unha perspectiva histórica na análise dun corpus amplo formado por máis de 12500 concordancias procedentes de textos de entre os séculos XIII e XIX, co obxectivo de estudar a subida do clítico en construcións formadas por infinitivo-clítico. A partir da análise das mesmas reparou en que os cambios se estenderon a estruturas onde o clítico pronominal aparece acompañado de *preposición + infinitivo*, *verbo + preposición + infinitivo* e *verbo + infinitivo*. Referíndose á última construción, suxire que o grao de auxiliaridade do primeiro elemento do complexo é determinante na colocación do clítico pronominal. Así, por exemplo, no treito correspondente ao español moderno observa que a subida do clítico é máis frecuente en estruturas cun primeiro verbo cun alto grao de auxiliaridade do que noutras cun grao baixo.

Como mostra de investigacións de corte sincrónico pódese ler a Myhill (1988), cuxa investigación destaca tamén as particularidades semánticas do verbo en forma finita como determinantes no proceso de subida do clítico. Segundo os seus datos, obtidos dun corpus de 750 concordancias, os verbos con valor durativo, valor de futuro e epistémicos favorecen a subida do clítico, fronte aos modais deónticos, os de movemento e os incoativos. O estudo de Troya Déniz (2003) é, así mesmo, de tipo sincrónico. Esta autora observa, en cerca de tres mil construcións perifrásticas de infinitivo e xerundio extraídas dun corpus de español culto de varias cidades de España e América, que o clítico pronominal se coloca con máis frecuencia anteposto ao primeiro verbo (74% anteposición, 26% posposición); convén notar que inclúe no estudo estruturas con anteposición onde hai elementos que a inducen. Trátase este dun traballo de corte variacionista, polo que na busca dos factores que determinan a variación conclúe que resultan significativas as variables tipo de verbo en forma finita (por exemplo, a anteposición é máis frecuente nas construcións *ir + xerundio*, *ir a + infinitivo*, *estar + xerundio*, *acabar de + infinitivo* ca noutras como *venir a + infinitivo* ou *tener que + infinitivo*), tipo de verbo en forma non finita (o xerundio favorece máis a anteposición), tipo de pronome (*te* é o que ten máis probabilidade de antepoñerse), a idade do falante (os falante máis vellos presentan maior tendencia á anteposición) e o sexo (son as mulleres as que usan máis a anteposición). A variación diatópica, en cambio, só resulta explicativa cando se distingue entre variedades americanas e variedades españolas.

Sobre o portugués, Martins (2011) analiza a colocación dos pronomes átonos do século XVI utilizando como fonte de datos a obra teatral de Gil Vicente. Trata de explicar por que nos séculos XV e XVI a distribución da posposición con verbos finitos decrece fronte á anteposición tal

e como mostran investigacións previas citadas pola autora. Conclúe que as clases máis populares representadas nas obras de teatro do seu corpus manifestan unha tendencia á posposición que se contrapón á tendencia á anteposición rexistrada noutros textos portugueses (con outros emisores) para a mesma época. Nesta situación, convirían, segundo a autora, dúas gramáticas: unha con maior representatividade nos textos que presenta unha tendencia á anteposición e análoga á doutras linguas románicas e outra con tendencia á posposición, representada con menos frecuencia na época e asociada ás clases populares. Centrándose no contexto dos complexos verbais, rexístranse entre a bibliografía do portugués do Brasil diversas investigacións de tipo variacionista. Nunes (2009) compara os esquemas de colocación dos clíticos pronominais en complexos verbais do portugués brasileiro e do europeo tomando como fonte anuncios, editoriais e noticias procedentes de xornais dos séculos XIX e XX. As variables que segundo a súa análise condicionan a posición dos pronomes átonos son a presenza dun elemento proclizador, a forma do verbo principal e o tipo de clítico. Ademais, nalgúns casos resultan significativos o tipo de complexo verbal, o tipo de auxiliar e a presenza de nexos entre as formas verbais. Empregando os mesmos datos desta investigación, Nunes / Vieira (2013) detectan nos datos brasileiros do século XX un descenso no uso da variante de anteposición a todo o complexo verbal, posiblemente por influencia do portugués europeo.

Peterson / Vieira (2012) analizan a colocación dos clíticos pronominais en complexos verbais poñendo o foco sobre a variación diatrática. Utilizan como fonte de datos as cartas ao editor de tres xornais cariocas que se destinan, a priori, a públicos de diferente perfil socioeconómico e distinto nivel formativo. O obxectivo é coñecer cales son as estruturas prestixiadas neses medios. Os datos mostran que a posición máis frecuente nos complexos verbais rexistrados nos tres xornais é a anteposición á forma non finita (*pode me dizer*). Atendendo á variable xornal, o medio destinado á poboación máis acomodada (xornal máis caro, por exemplo) é o que mostra maior número de clíticos en complexos verbais e tamén o que presenta con máis frecuencia a anteposición a todo o complexo, como recomendan as gramáticas.

A colocación dos clíticos pronominais en complexos verbais no galego moderno é aínda un tema pouco investigado. Con todo, as investigacións de tipo sincrónico poden tomar como un dos referentes o traballo de Meier (1976). Este estudo revisa, na transcripción dun conxunto de contos populares lucenses, a posición do pronome persoal átono en estruturas de diferente tipo, entre as que se encontran as construcións *ir + infinitivo* e *querer + infinitivo*. Na primeira o clítico sitúase con máis frecuencia despois de *ir* e na segunda, despois do infinitivo. A tese de Álvarez (1980) sobre o pronome persoal en galego tamén adopta unha perspectiva sincrónica. En relación aos complexos verbais que contan cun infinitivo, establece unha clasificación en función de como se relacionan as formas verbais (con ou sen nexo). Entre outros datos, apunta que cando o infinitivo se relaciona cun verbo de movemento, cun modal ou con *haber* e *ter*, o máis frecuente é que o clítico pronominal se sitúe anteposto ou posposto ao primeiro verbo.

Como mostra de investigacións de tipo histórico, Ogando (1980) utiliza fontes literarias do galego-portugués para revisar a colocación do clítico pronominal en distintos contextos. Observa que nos complexos verbais perifrásticos o clítico colócase con máis de frecuencia de par da forma finita (58% dos 55 casos rexistrados) e que cando aparece na órbita do infinitivo acostuma aparecer posposto e non anteposto. Nos complexos verbais non perifrásticos sitúase, nos seus datos, na órbita do infinitivo e preferentemente anteposto. Nun corpus con base na mesma época, Álvarez (1997) revisa a colocación dos clíticos pronominais en construcións de infinitivo e xerundio. Seguindo a súa análise, nos complexos verbais con infinitivo e xerundio o clítico aparece de forma regular posposto ou anteposto á forma finita. No entanto, a construción *verbo + nexo + infinitivo / xerundio* permite con moita maior frecuencia que estes pronomes se sitúen na esfera da forma non finita, tal e como se sinala tamén para o galego contemporáneo nunha investigación de 1996 da mesma autora. Neste caso, utiliza un corpus de lingua oral para estudar a posición dos clíticos en construcións de infinitivo e xerundio entre as que se contan algúns complexos verbais. Para a construción *ir + infinitivo* comproba que o clítico se sitúa na maior parte das ocorrencias na órbita de *ir*. No caso do complexo verbal encabezado por *querer* o clítico tamén se sitúa con máis frecuencia de par da forma finita, aínda que a posposición ao segundo

elemento é maior do que con *ir*. Nas construcións con nexo entre as formas verbais inclúe *ter que + infinitivo*, onde o clítico tende a colocarse preferentemente na órbita do infinitivo.

2. OBXECTIVOS

Como quedou dito, o presente estudo ten como obxectivo describir o patrón de colocación dos clíticos nalgúns complexos verbais do galego moderno tomando en consideración a perspectiva diacrónica. A investigación realizouse en base a un subcorpus extraído do TILG. Este subcorpus está formado por tódalas ocorrencias rexistradas para os complexos verbais *ir + infinitivo*, *ter que + infinitivo* e *querer + infinitivo* en tres períodos cronolóxicos diferentes: 1875-1900; 1900-1925 e 1975-2000. A restrición empregada para seleccionar os datos foi que eses complexos verbais rexesen clíticos.

As preguntas da investigación son (1) *Produciuse cambio nos patróns de colocación dos clíticos nos complexos verbais estudados respecto do parámetro tempo na lingua escrita?* e (2) *A variable lingüística colocación dos clíticos nos complexos verbais analizados garda relación coa variable extralingüística tempo na lingua escrita?*

Para a segunda pregunta postúlanse as seguintes hipóteses:

H_0 : A variable colocación dos clíticos e a variable tempo son independentes.

H_1 : A variable colocación dos clíticos e a variable tempo non son independentes.

Estas hipóteses compróbanse aplicando o estatístico χ^2 aos datos que afectan á colocación dos clíticos en cada complexo verbal.

Ademais de contestar as preguntas da investigación enunciadas faise unha descrición das frecuencias de cada clítico en función do seu número e persoa.

3. METODOLOXÍA

O procedemento metodolóxico aplicado na recompilación e análise dos datos provén da lingüística de corpus. O corpus de galego moderno empregado, o TILG, ofrece información textual lematizada e etiquetada gramaticalmente. Nel inclúense 1958 obras de 704 autores e autoras diferentes de entre 1612 e 2013. Entre as obras hai todo tipo de xéneros textuais. No subcorpus, ademais de facer os cortes temporais pertinentes, desbotei os textos poéticos para evitar esquemas sintácticos que obedecesen a cuestións de métrica e rima. Tamén descartei os traballos de dialectoloxía elaborados principalmente nos anos 80 e 90 do século XX porque conteñen un alto número de transcricións de textos orais que interferirían cunha característica básica dos datos que se pretenden analizar: textos escritos. Son textos escritos en distintas épocas marcadas polas tendencias de cada unha delas. Como é esperable, nos textos de entre 1875 e 2000 nótanse intervencións puristas e diferencialistas de distinto tipo de período en período (Fernández / Monteagudo 1995: 161). As particularidades dos textos compilados no TILG dependen en gran medida da expansión das funcións que foi acadando o galego en cada época e tamén do seu cultivo terminolóxico e estilístico (Fernández / Monteagudo 1995: 120).

A partir dos datos tirados do TILG construíu un subcorpus que requiriu da compilación das concordancias devoltas facendo buscas por lema. A continuación, revisei as concordancias para comprobar que se adecuasen ás construcións seleccionadas e analicei os constituíntes da perífrase e mais os clíticos correspondentes atendendo de forma prioritaria á posición e ao seu número e persoa. Os datos almaceneinos en follas de cálculo de Excel 2010.

O resultado de desbotar tódalas concordancias que non se adecuaban ás estruturas que pretendía analizar conduciu á compilación de 6.663 rexistros entre os tres complexos verbais analizados, divididos tal como se mostra na Táboa 1.

Ir + infinitivo	Ter que + infinitivo	Querer + infinitivo
2.698	1.867	2.098

Táboa 1. Número total de ocorrencias de cada complexo verbal

Neste subcorpus inclúin as concordancias en que os clíticos se sitúan antes do complexo verbal por dárense circunstancias de posición marcada (despois dun nexo, por exemplo, como en *e coidando qu'o iba montar* (1MA000876)) nin as que teñen clíticos no medio de complexos verbais en que o propio complexo estudado é un constituínte máis (como en *Voulle ir dá-la parva, que ben a meresce* (COCCON925)). Eliminei estas ocorrencias porque non se axustan ao concepto de variante como cada unha das realizacións dunha variable con posibilidades de intercambiarse con outro elemento membro da mesma variable. No caso de existiren elementos que motiven, por exemplo, a colocación preverbal, as variantes da posición estarían interferidas ou mediadas por ese elemento alleo ao complexo verbal. Este tipo de colocación merecería, xa que logo, un tratamento independente.

4. ANÁLISE DOS DATOS

Nesta epígrafe presento os datos relativos á frecuencia de cada estrutura en cada período cronolóxico. Os datos observables na análise da frecuencia desta estrutura e dos seus constituíntes son a variable extralingüística tempo con tres posibles variantes (1875-1900; 1900-1925; 1975-2000), a persoa e número do clítico (P1, P2, P3, P4, P5 e P6, ademais de *se*) e a variable de posición do clítico. Polo tanto, os datos figuran en función de, por unha parte, a intersección da variable tempo coa variable posición do clítico e, por outra parte, dan noticia de como se comportan os clíticos pronominais en función da súa persoa gramatical.

Os datos xerais con que traballo aparecen na Táboa 2:

	1875 - 1900	1900 - 1925	1975 - 2000
Ir + infinitivo	418	413	1867
Ter que + infinitivo	203	210	1454
Querer + infinitivo	313	353	1432

Táboa 2. Número de ocorrencias de cada complexo verbal en función do período cronolóxico

Para responder á segunda pregunta desta investigación e comprobar se os datos sobre a posición do clítico e o tempo gardan relación ou se se deben ao azar aplico a proba do χ^2 utilizando unha aplicación web³. Na intersección dos datos da variable posición e período cronolóxico para a perífrase *ir + infinitivo* (p-valor = .000464, $p < .05$) e para a perífrase *ter que + infinitivo* (p-valor = .031772, $p < .05$) obteño que, sendo p inferior ao p-valor, debo rexeitar a hipótese nula e polo tanto as variables posición e período cronolóxico son dependentes entre si. Pola contra, no complexo verbal *querer + infinitivo* (p-valor = .057426, $p < .05$) non se dá esta relación. En síntese, para a pregunta *A variable lingüística colocación dos clíticos nos complexos verbais analizados garda relación coa variable extralingüística tempo na lingua escrita?* observo que a hipótese válida en *ir + infinitivo* e *ter que + infinitivo* é a H_1 e para *querer + infinitivo* cómpre aceptar a hipótese nula.

4.1. Ir + infinitivo

A perífrase *ir + infinitivo* conta con 2.698 ocorrencias entre os tres períodos cronolóxicos. As variables de posición posibles son:

- Variante 1: *Ir-clítico + infinitivo*

Vamos a ver, compadre: vostede que é home de mundo e ten moita experiencia da vida, *vaime dar* unha guía (RVRGAL924).

- Variante 2: *Ir + infinitivo-clítico*

Botou contas da inmensa cantidade de enerxía que aquela restauración **ía consumir**lle (CIDCAM988).

³ <http://www.socscistatistics.com/tests/chisquare2/Default2.aspx>

Formando parte desta perífrase *ir + infinitivo* inclúo a estrutura *ir a + infinitivo* cando o auxiliar e o auxiliado funcionan en conxunto igual ca *ir + infinitivo*. Tomo a decisión de incluír o castellanismo partindo da seguinte reflexión de Rojo (1974: 91):

Puede darse también la construcción *ir a + infinitivo* cuando el auxiliar y la forma auxiliada van seguidas. En este caso, habrá que considerarla como castellanismo. No ofrece ninguna peculiaridad frente a la construcción sin preposición. Pueden darse los mismos matices que habíamos visto anteriormente.

Esta construción podería abrir unha posibilidade máis de posición, mais non subcorpus analizado non se rexistran concordancias en que o pronome estea entre a preposición e o infinitivo. Así pois, aínda que non uso a ausencia / presenza da preposición *a* como unha variable máis, convén reflectir os datos de tipo cuantitativo que lle afectan, recollidos na Táboa 3:

	1875 - 1900	1900 - 1925	1975 - 2000
Ir + a + inf.	210 - 50,24%	101 - 24,46%	74 - 3,96%

Táboa 3. Ocorrencias de *ir a + infinitivo* en función do período cronolóxico

Os datos indican que no primeiro período cronolóxico o uso da perífrase castellanizada era practicamente tan frecuente como a forma non interferida. Resulta interesante o acusado descenso entre o primeiro e o segundo período; é posible que se deba a que a produción de comezos do século XX aplica con máis rigor o criterio de "orixinalidade e pureza fronte ó castelán" (Fernández / Monteagudo 1995: 133). No caso do último treito cronolóxico é lóxico pensar que a influencia do estándar é determinante para que apenas se use a preposición.

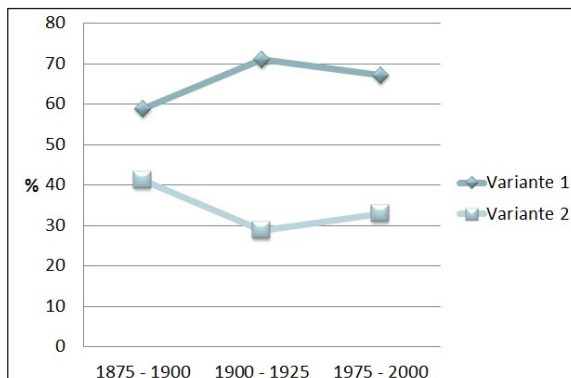
4.1.1. Distribución dos datos en función das variables tempo e posición do clítico

Os datos relativos á intersección da variable tempo coa variable posición do clítico son os máis interesantes nesta investigación (Táboa 4). As variantes contempladas na variable tempo son as tres correspondentes aos tres períodos delimitados. Pola súa banda, as variantes da variable posición son a posposición ao verbo *ir* (variante 1) e a posposición ao infinitivo (variante 2).

	1875 - 1900	1900 - 1925	1975 - 2000
Variante 1	246 - 58,85%	294 - 71,19%	1253 - 67,11%
Variante 2	172 - 41,15%	119 - 28,81%	614 - 32,89%

Táboa 4. *Ir + infinitivo*. Distribución dos datos por variantes de posición

O Gráfico 1 ofrece a representación dos resultados.

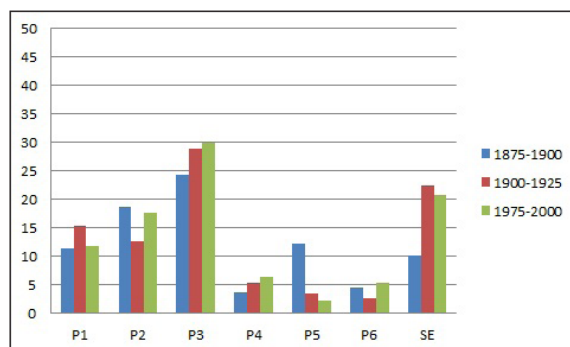
Gráfico 1. *Ir + infinitivo*. Distribución por variantes

A partir dos datos sabemos que no galego escrito o esquema máis frecuente en calquera dos tres períodos cronolóxicos na perífrase *ir + infinitivo* corresponde coa variante 1 (*ir-clítico + infinitivo*). Segundo Rosario Álvarez (1996: 33-34), no corpus de galego moderno oral que estudou a posposición ao infinitivo repítese nunha de cada seis construcións perifrásticas do tipo *verbo + infinitivo*. Deste xeito, facendo unha comparativa laxa entre oralidade e escrita vese que aínda que predomine a posposición ao auxiliar nos dous casos, na oralidade é máis frecuente ca na escrita (84% na oralidade, pasando a porcentaxes os datos de Álvarez 1996, e 67,11% nos nosos datos relativos á escrita).

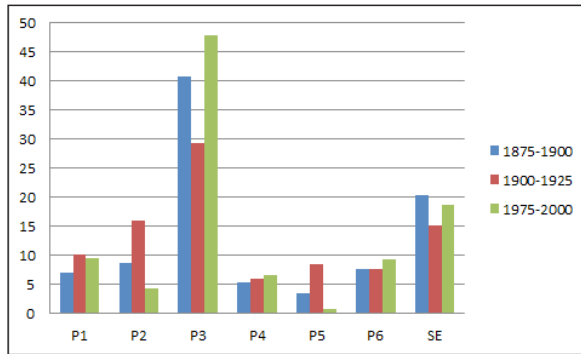
A distribución dos datos polo eixo cronolóxico indica que a variante 1, sendo xa maioritaria no primeiro período, aumenta do primeiro ao segundo e decrece do segundo ao terceiro. O descenso entre os dous últimos treitos temporais non impide que esta variante con posposición ao verbo *ir* sexa máis frecuente no último período ca no primeiro. Resulta arriscado postular unha explicación para o notable aumento da variante 1 entre o primeiro e o segundo período. Desde a perspectiva actual, poderíase pensar nun pulo diferencialista: no castelán actual os clíticos poden pospoñerse a infinitivos (*verlo*), a xerundios (*viéndolo*) e a imperativos (*vedlo*), mais resulta arcaizante a súa posposición a outras formas flexionadas (*contestole*). Porén, sabemos que “la enclisis a las formas personales del verbo (díjolo, violas, contestole) se documenta hasta el siglo XX tanto en el español europeo como en el americano, con más frecuencia a principio de oración o tras pausa” (RAE 2009: 1208). Desde esta perspectiva, en castelán a posposición nesta perífrase sería máis esperable en relación ao infinitivo. A falta de comprobar nun corpus de español que a colocación dos clíticos neste contexto no período 1900-1925 (ou a partir do século XX) é maioritariamente a de posposición ao infinitivo, un maior uso da posposición á forma flexionada (variante 1) na escrita galega podería recibir influencias dunha intervención de tipo diferencialista. Con todo, convén non perder de vista que a variante 1 reproduce o esquema que semella máis frecuente na lingua oral.

4.1.2. Distribución dos datos en función das variables tempo, posición do clítico e número e persoa

Nesta epígrafe preséntase o cruzamento dos datos relativos a tres categorías: o tempo, a posición e o número e persoa do clítico. Na categoría número e persoa contémpanse os datos referidos ás tres persoas de singular (P1, P2, P3) e de plural (P4, P5, P6), á forma se cos seus diferentes valores (sen contemplar a súa función como unha variable) e aos encontros de dous clíticos amalgamados (sen representación no gráfico polas baixas porcentaxes). A distribución dos clíticos en función do seu número e da súa persoa ao longo dos tres períodos cronolóxicos permiten saber que persoa é máis frecuente en cada posición e se se produciron cambios significativos a nivel de frecuencia entre os distintos períodos. No Gráfico 2 represéntase os datos da variante 1 (*ir-clítico + infinitivo*); no Gráfico 3, os datos da variante 2 (*ir + infinitivo-clítico*).

Gráfico 2: *Ir + infinitivo*. Ocorrencias da variante *ir-clítico + infinitivo* en función da persoa

Gráfico 3: *Ir + infinitivo*. Ocorrencias da variante *ir + infinitivo-clítico* en función da persoa

Os datos indican que os clíticos máis frecuentes son de forma recorrente a forma persoal P3 e se nas dúas variantes. A forma se tende a aparecer con máis frecuencia como posposto ao verbo auxiliar.

4.2. *Ter que + infinitivo*

A perífrase *ter que + infinitivo* ten un total de 1.867 ocorrencias. Como cos demais complexos verbais, a variable extralingüística tempo serve como punto de referencia para a análise. A posición do clítico conta neste caso con tres variantes posibles porque “Nas perífrases do tipo verbo + nexa + infinitivo ampliáanse as posibilidades de posición do pronome, pois ademais sempre se pode situar entre o nexa e o infinitivo” (Álvarez 1996: 34):

- Variante 1: *Ter-clítico + que + infinitivo*
Pra comprender *téñenme que decir* cerdeira, maceira, pereira, etc (NOS018923).
- Variante 2: *Ter + que + clítico + infinitivo*
Se quere triunfar, *ten que lle dar* un bico, sete ou nove, na boca (CUADIC999).
- Variante 3: *Ter + que + infinitivo-clítico*
Cando vos digan que *tedes que mostrarlles* gratitude ós políticos que donaron milloras ós vosos distritos, contestai, perguntándolles (1NT043918).

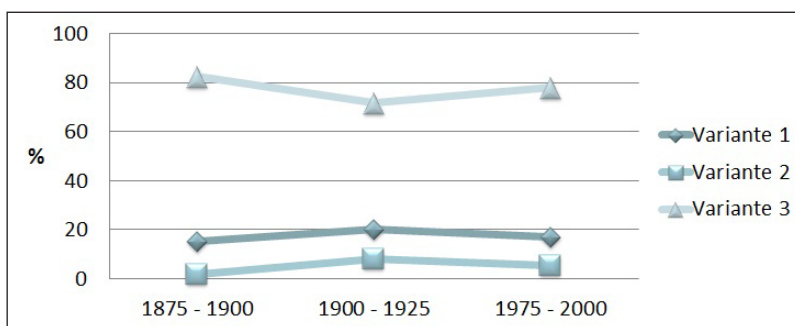
4.2.1. Distribución dos datos en función das variables tempo e posición do clítico

A Táboa 5 presentan a distribución dos datos segundo as variantes posibles.

	1875 - 1900	1900 - 1925	1975 - 2000
Variante 1	31 - 15,27%	42 - 20%	246 - 16,92%
Variante 2	4 - 1,97%	17 - 8,1%	75 - 5,16%
Variante 3	168 - 82,76%	151 - 71,9%	1133 - 77,92%

Táboa 5. *Ter que + infinitivo*. Distribución dos datos por variantes de posición

O Gráfico 4 indica que a variante 3 é a máis frecuente nos tres períodos cronolóxicos revisados. A seguinte posición máis frecuente, situada a unha distancia de en torno a 40-60 puntos porcentuais con respecto á primeira opción, é a variante 1, en posposición tamén, pero neste caso situada na órbita do verbo auxiliar. A anteposición do clítico, representada pola variante 2, cadra co esquema menos frecuente. A distribución das posicións polo eixo diacrónico indica que a variable tempo non conduciu a un cambio no patrón de colocación dos clíticos.

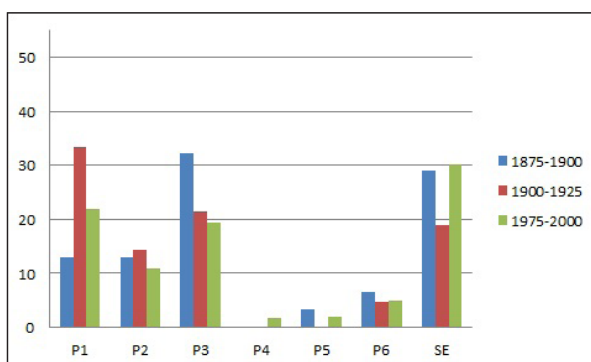

Gráfico 4. *Ter que + infinitivo*. Distribución por variantes

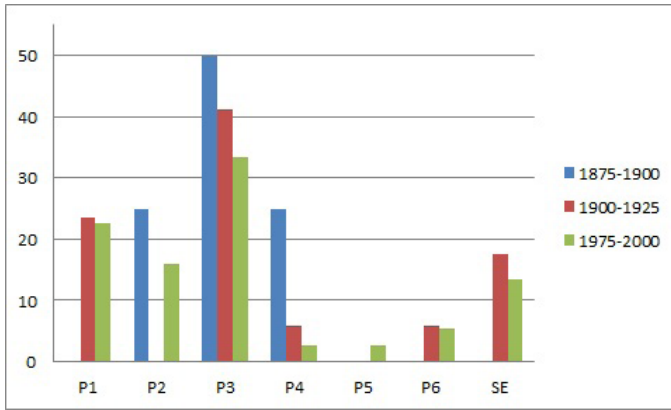
Os datos máis destacables indican que aínda que a variante 3 xa é maioritaria no período 1875-1900, decreceu no seguinte lapso temporal para acabar recuperando no último treito cronolóxico a metade dos puntos porcentuais que perdera. Pola súa banda, a variante 2 é minoritaria nos tres períodos. O nexo *que* como introdutor de oracións subordinadas funciona como elemento indutor da anteposición pronominal; porén, no caso da súa función dentro da perífrase, vendo que é a posición menos frecuente, non opera dese modo. Entre os datos obtidos destaca o incremento porcentual da anteposición á forma auxiliada entre 1875-1900, por unha parte, e entre 1900-1925 e 1975-2000, pola outra.

4.2.2. Distribución dos datos en función das variables tempo, posición do clítico e número e persoa

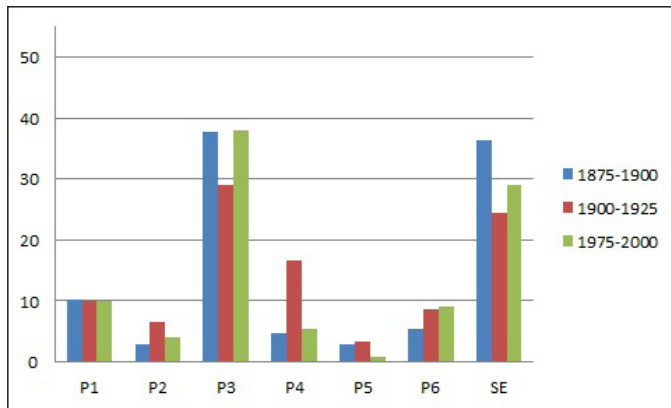
Nesta epígrafe reviso os datos da distribución dos clíticos en cada variante en función do número e da persoa e en función da variable tempo. As porcentaxes están calculadas a partir do número total de ocorrencias para cada variante en cada un dos períodos cronolóxicos.

Gráfico 5. *Ter que + infinitivo*. Ocorrencias da variante *ter-clítico + que + clítico + infinitivo* en función da persoa

Gráfico 6. *Ter que + infinitivo*. Ocorrencias da variante *ter + que + clítico + infinitivo* en función da persoa

Gráfico 7. *Ter que + infinitivo*. Ocorrencias da variante *ter + que + infinitivo-clítico* en función da persoa

Á vista do representado nos Gráficos 5, 6 e 7, convén notar que, para o primeiro período, as formas máis frecuentes son a P3 e *se*. A excepción encóntrase na variante 2 onde os poucos datos rexistrados repártense maioritariamente entre a P2, a P3 e a P4. No segundo período son máis frecuentes a P3 e *se*. En relación coa variante 3 da variable posición destaca o incremento no uso da P4 e o descenso porcentual de *se* con respecto á etapa anterior. No último período revisado a P3 e *se* son tamén as formas máis frecuentes.

Na variante 2 destaca que a porcentaxe de *se* con respecto ás demais persoas é inferior ao 20%, mentres que nos esquemas de posposición se sitúa por riba do 20% ou moi próximo a esa porcentaxe. Na variante 3 salienta a alta frecuencia da P1.

4.3. *Querer + infinitivo*

O número de datos rexistrados para os períodos analizados é de 2.098. As variables posición e tempo, como xa indiquei, non presentan unha relación de dependencia. Os posibles cambios ao longo do tempo na colocación do clítico con respecto aos constituíntes do complexo verbal deberían atribuírse neste caso ao azar ou habería que buscar unha variable explicativa diferente ao tempo.

A variable posición do clítico con respecto ao complexo verbal ofrece dúas posibles variantes:

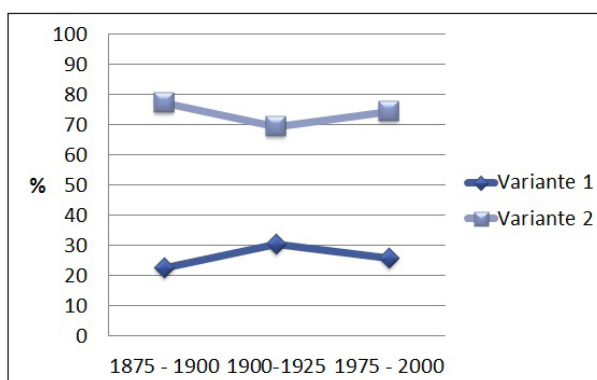
- Variante 1: *Querer-clítico + infinitivo*
¡Un sólo! ¡Un beixo sólo! E *quérollo dar* no caixón! (RVRGAL924).
- Variante 2: *Querer + infinitivo-clítico*
Á volta de moitos séculos a novela non soupo saír dos primixenios temas, e cando *quixo arredarse* diles caíu en torpe parva fisioloxía (MONTCON922).

4.3.1. Distribución dos datos en función das variables tempo e posición do clítico

A variable posición ten neste complexo verbal as dúas posicións exemplificadas máis arriba: a posposición con respecto a *querer* e a posposición ao infinitivo. Na Táboa 6 ofrezoo os índices de uso das dúas variantes ao longo do tempo; véxase tamén o Gráfico 8.

	1875 - 1900	1900 - 1925	1975 - 2000
Variante 1	71 - 22,68%	108 - 30,59%	368 - 25,7%
Variante 2	242 - 77,32%	245 - 69,41%	1064 - 74,3%

Táboa 6. *Querer + infinitivo*. Distribución dos datos por variantes de posición

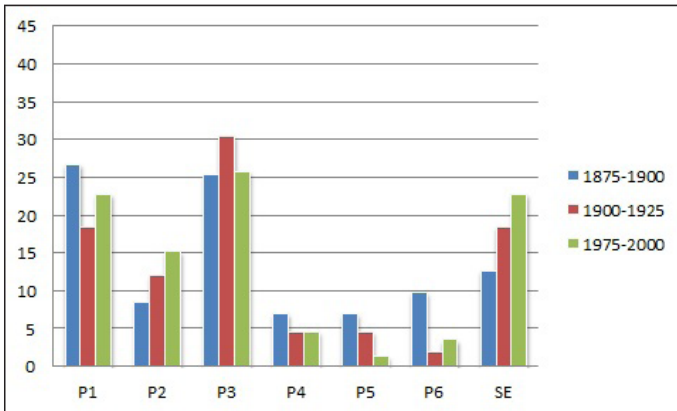

Gráfico 8. *Querer + infinitivo*. Distribución por variantes

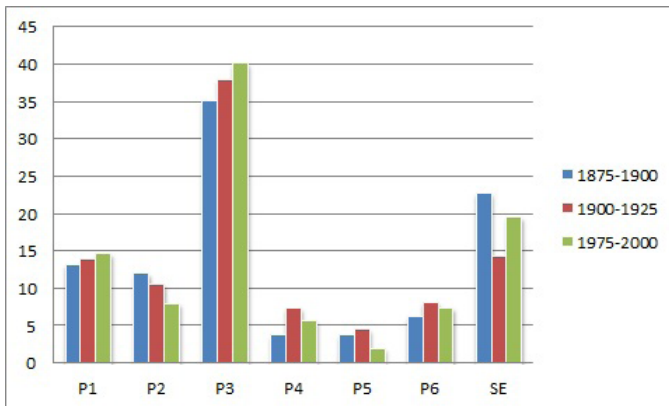
Entre as variantes 1 e 2, a posposición ao infinitivo é o esquema predominante. Este patrón mantense como máis frecuente nos tres períodos cronolóxicos. Tendo en conta a perspectiva temporal pode apreciarse que se produciron algúns cambios no peso de cada unha das variantes da posición pero o esquema non se inverteu, senón que se mantivo.

4.3.2. Distribución dos datos en función das variables tempo, posición do clítico e número e persoa

Os datos máis destacados sobre as frecuencias das variantes de número e persoa en relación ás variantes de posición e á súa distribución cronolóxica no complexo *querer + infinitivo* aparecen representados nos Gráficos 9 e 10.

Gráfico 9. *Querer + infinitivo*. Ocorrencias da variante *querer-clítico + infinitivo* en función da persoa

Gráfico 10. *Querer + infinitivo*. Ocorrencias da variante *querer + infinitivo-clítico* en función da persoa

A variante 1 experimentou un descenso na presenza da P1 co decorrer dos anos, sendo máis acusada a caída entre o primeiro e o segundo treito temporal. Nesta mesma variante de posición tamén diminuíu o uso da P5, considerablemente maior no segundo e no terceiro dos períodos cronolóxicos. Pola contra, como xa sinaléi máis arriba, a P3 aumentou a súa frecuencia no segundo treito temporal e os usos de *se* creceron de período en período.

Na variante 2 tanto a P1 como a P2, a P3, a P4, a P5 e a P6 mantiveron unhas porcentaxes de uso bastante parellas. Salientan nesta posición as diferenzas porcentuais correspondentes a *se* en comparación coa proximidade entre as frecuencias porcentuais das formas persoais.

5. CONCLUSIÓN

A análise diacrónica da posición dos clíticos nos complexos verbais revisados ofrece unha cantidade considerable de datos que fun expoñendo ao longo das distintas epígrafes. Para concluír esta investigación resumo os datos máis relevantes tomando en consideración as preguntas da investigación.

A primeira pregunta da investigación era *Produciuse cambio nos patróns de colocación dos clíticos nos complexos verbais estudados respecto do parámetro tempo?* Despois de revisar os datos, conclúo que nos tres complexos verbais contemplados non se produciu cambio na colocación dos clíticos entre os diferentes períodos, senón que os esquemas máis frecuentes véñense repetindo de período en período:

- En *ir + infinitivo* o esquema máis recorrente é a variante *ir-clítico + infinitivo*.
- En *ter que + infinitivo* o patrón máis frecuente é *ter que + infinitivo-clítico*.
- En *querer + infinitivo* a variante máis frecuente é *querer + infinitivo-clítico*.

Segundo os datos presentados para a posición do clítico nos complexos verbais, *ir + infinitivo* ten un comportamento diferente a *ter que + infinitivo* e *querer + infinitivo*. O primeiro tende a colocar o pronome átono posposto ao auxiliar e os outros presentan como máis frecuente a posposición aos infinitivos. Nesta situación podería entrar en xogo a cuestión da gramaticalización: aceptando a subida do clítico como indicio de maior gramaticalización, resulta interesante que precisamente sexa o complexo que se considera máis gramaticalizado o que presente unha porcentaxe máis elevada de posposición á forma non finita. Así pois, estes datos proporcionan indicios para pensar que o grao de gramaticalización do complexo verbal inflúe na colocación dos clíticos. Neste sentido, como quedou dito, apuntan tamén os resultados de Davies (1998) para o español cando sinala que a subida do clítico é máis frecuente con auxiliares cun grao alto de auxiliariidade. Pola súa banda, Meier (1976) e Álvarez (1996) tamén observan para o galego que na estrutura *ir + infinitivo* o clítico aparece de forma preferente despois de *ir*.

En relación á segunda pregunta da investigación, *A variable lingüística colocación dos clíticos nos complexos verbais analizados garda relación coa variable extralingüística tempo?*, co estatístico χ^2 comprobo que na perífrase *ir + infinitivo* e *ter que + infinitivo* as variables posición e tempo son dependentes e que en *querer + infinitivo* non gardan relación. Así, a variación na colocación dos clíticos está condicionada en dous dos complexos verbais pola variable tempo e no outro esta variación deberíase ao azar ou a outra variable explicativa non contemplada. Resulta interesante anotar que é precisamente nos complexos verbais máis gramaticalizados onde as dúas variables estudadas, posición do clítico e tempo, están relacionadas. Así, un abano máis amplo de complexos verbais que permítase facer grupos segundo o seu grao de gramaticalización podería servir para confirmar se na explicación da variable posición podería intervir unha variable que contemplase as diferenzas na cohesión interna dos constituíntes dos complexos verbais.

En canto ao número e á persoa dos clíticos tamén se observa variación. Os datos de frecuencias indican que as distintas persoas se distribúen de forma desigual polas diferentes variantes. Isto débese, por exemplo, ao tipo de narrador e destinatario de cada texto ou, en xeral, aos tipos de texto incluídos no subcorpus. Ademais da información cuantitativa sobre a representación de cada persoa, extraído da análise dos datos que algunhas persoas se mostran máis proclives ca outras a ocupar determinadas posicións:

- Na construción *ir-clítico + infinitivo* a forma *se* é máis frecuente do que o é na estrutura con posposición ao infinitivo.
- En *ter que + infinitivo*:
  - (1) No esquema *ter que-clítico + infinitivo* a forma *se* ten menos frecuencias (en comparación coas formas persoais) ca as que alcanza nas dúas posicións de posposición posibles.
  - (2) A P1 ten tendencia a aparecer no esquema de posposición ao auxiliar.

Nunha análise máis detallada, os esquemas do tipo *verbo + infinitivo* con clíticos quedarían mellor definidos incluíndo máis información gramatical como o número, a persoa e o tempo do verbo auxiliar (no caso de ser verdadeiramente auxiliar) e mais o número e a persoa do clítico.

Para concluír cómpre reparar en que malia encontrar variación entre os distintos complexos verbais revisados e tamén dentro de cada un deles, non teño datos que permitan testemuñar un cambio lingüístico na colocación dos clíticos nos complexos verbais estudados de entre 1875 e 2000.

AGRADECEMENTOS

Quero expresar o meu agradecemento aos profesores Francisco Dubert e Xulio Sousa pola revisión que fixeron deste artigo e das súas versións anteriores. Do mesmo xeito, agradézolles aos/as revisores/as anónimos/as os seus comentarios e mais as súas correccións. En calquera caso, todos os erros son da miña responsabilidade.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALA = Academia de la Llingua Asturiana (2001 [1998]): *Gramática de la lingua asturiana*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.
- Álvarez, Rosario (1980): *O pronome persoal galego*, 2 vols. Tese de doutoramento inédita. Universidade de Santiago de Compostela.
- Álvarez, Rosario (1996): "Posición do pronome átono en construcións de infinitivo e xerundio", *Verba* 23, 11-35. <http://hdl.handle.net/10347/3264> [17/02/2017].
- Álvarez, Rosario (1997): "A posición do pronome átono en construción de infinitivo e xerundio en galego antigo", *Actas do XII Encontro da Asociación Portuguesa de Lingüística. Vol. II. Lingüística histórica. História da lingüística*. Lisboa: Associação Portuguesa de Lingüística, 7-29.
- Álvarez, Rosario / Xosé Xove (2002): *Gramática da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Davies, Mark (1998): "The evolution of Spanish clitic climbing: A corpus-based approach", *Studia Neophilologica* 69: 2, 261-253. <http://dx.doi.org/10.1080/00393279708588211>.
- D'Andrés Díaz, Andrés (1993): *Allugamientu de los pronomes átonos col verbu n'asturianu*. Uviéu: Departamento de Filoloxía Española. Series Minor.
- Fernández Rei, Elisa (2005): "A dirección de cliticización fonolóxica no galego actual", en Ana Isabel Boullón Agrelo / Xosé Luís Couceiro Pérez / Francisco Fernández Rei (eds.), *As tebras alumeadas. Estudos filolóxicos ofrecidos en homenaxe a Ramón Lorenzo*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 335-345.
- Fernández Salgado, Benigno / Henrique Monteagudo (1995): "Do galego literario ó galego común. O proceso de estandarización na época contemporánea", en Henrique Monteagudo (ed.), *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 99-176.
- Ferreiro, Manuel (1999 [1995]): *Gramática histórica galega I. Fonética e Morfosintaxe*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (2006): *Gramática da lingua Galega, vol. II Morfosintaxe*. Vigo: Edicións A Nosa Terra.
- Haspelmath, Martin (2000): "Periphrasis", en Booij Geert / Christian Lehmann / Joachim Mugdan (eds.), *Morphologie / Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An international handbook on inflection and word formation*, vol. I. Berlin / Boston: De Gruyter Mouton, 654-664.
- Martins, Ana Maria (2011): "Clíticos na história do português à luz do teatro vicentino", *Estudos de lingüística galega* 3, 83-109. <http://dx.doi.org/10.3309/1989-578X-11-5>.
- Meier, Harri (1976): "Problemas de gramática galega (III)", *Verba* 3, 45-52. <http://hdl.handle.net/10347/3019> [20/02/2017].
- Myhill, John (1988): "The gramaticalization of auxiliaries: Spanish clitic climbing", en Shelley Axmaker / Annie Jaisser / Helen Singmaster (eds.), *Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 352-363. <http://journals.linguisticsociety.org/proceedings/index.php/BLS/article/viewFile/1792/1564> [15/02/2017].
- Nunes, Carla da Silva (2009): *Um estudo sociolingüístico sobre a ordem dos clíticos em complexos verbais no PB e no PE*. Dissertação de Mestrado, Universidade Federal do Rio de Janeiro. <http://www.letras.ufrj.br/posverna/mestrado/NunesCDS.pdf> [13/02/2017].
- Nunes, Carla da Silva (2015): "Estudo diacrónico da colocação pronominal em complexos verbais na escritada PB e do PE (séculos XIX e XX)", *Labor Histórico* 1 (2), 148-166. <http://dx.doi.org/10.17074/lh.v1i2.192>.
- Nunes, Carla da Silva / Silvia Rodrigues Vieira (2013): "A colocação pronominal em complexos verbais na escrita de jornais brasileiros e europeus nos séculos XIX e XX", *Working papers em lingüística*, 13 (2), 85-99. <http://dx.doi.org/10.5007/1984-8420.2013v14n2p85>. <https://periodicos.ufsc.br/index.php/workingpapers/article/viewFile/1984-8420.2013v14n2p85/26364> [25/10/2016].
- Ogando, Victoria (1980): "A colocación do pronome átono en relación co verbo no galego-portugués medieval", *Verba* 7, 251-282. <http://hdl.handle.net/10347/4842> [20/02/2017].
- Peterson, Márcia Saldanha / Silvia Rodrigues Vieira (2012): "A ordem dos clíticos pronominais em complexos verbais: as normas de uso em cartas de leitor", *Fórum lingüístico* 9 (1), 57-67. <http://dx.doi.org/10.5007/1984-8412.2012v9n1p57>.
- Raposo, Eduardo Buzaglo Paiva et al. (org.) (2013): *Gramática do português*, 2 vols. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian.
- RAE = Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española (2009): *Nueva gramática de la lengua española. Morfología y sintaxis*, 2 vols. Madrid: Espasa.

- Rojó, Guillermo (1974). *Perifrases verbales en el gallego actual*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (Anexo 2 de *Verba*). http://gramatica.usc.es/~grojo/Publicaciones/Perifrasis_verbales_gallego.pdf [20/02/2017].
- Sobriño Pérez, M^a dos Anxos (2001): "Análise comparativa da posición dos clíticos en galego e asturiano", en Xosé Luís Regueira / Alexandre Veiga (eds.), *Da gramática ó dicionario. Estudos de lingüística galega*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela (Anexo 2 de *Verba*), 265-277.
- Spaulding, Robert K. (1927): "*Puedo hacerlo versus Lo puedo hacer* and similar cases", en *Hispania*, 10 (5), 343-348. <http://dx.doi.org/10.2307/331528>.
- TILG = Santamarina, Antón (coord.): *Tesouro informatizado da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega (<http://ilg.usc.es/TILG/>).
- Troya Déniz, Magnolia (2003): "La posición de los pronombres personales átonos en combinación con las perífrasis verbales en América y España", en Francisco Moreno Fernández *et al.* (coords.), *Lengua, variación y contexto. Estudios dedicados a Humberto López Morales*, vol. 2. Madrid: Arco Libros, 875-894.
- Vieira, Silvia Rodrigues (2008): "O complexo comportamento da ordem dos clíticos em complexos verbais", en *Anais do CELSUL 2008*. http://www.leffa.pro.br/tela4/Textos/Textos/Anais/CELSUL_VIII/complexo_comportamento_da_ordem.pdf [30/09/2017].